

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

Görkəmli maarifçi, pedaqoq, ədəbiyyatşünas və publisist
Fəridun bəy Kəçərliyə anadan olmasının
150 illik yubileyinə həsr olunmuş

RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
MATERİALLARI
(25-26 noyabr 2013-cü il)

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

Bakı – 2013

Azərbaycan folklorunun qədim, zəngin və geniş yayılmış lirik janrlarından biri sayacı sözlərdir. Özünəxas poetikası, bəyati kimi qafiyə sistemi, çoxsaylı nümunəsi olan sayacı sözlərinin toplanılması və nəşri sahəsində də Firudin bəy Kəçərlinin fəaliyyəti böyük olmuşdur. Kəçərlinin doğulub boya-başa çatdığı Qarabağda xalq yaradıcılığı nümunələri arasında sayacı sözlərinə xüsusi diqqət yetirmiş və bu janrın əhəmiyyətini dəyərləndirmiş folklor toplayıcılığı və nəşri işində sayacı sözlərini yazıya almışdır. Ədəbin qələmə aldığı sayacı sözlərin yaddaşlardan yazıya alınması, bunları tarixi-mədəni dəyər kimi gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün çap etdirməyi lazım bilmişdir.

Azərbaycan folklorşünaslığında aşıq yaradıcılığı, o cümlədən, Qarabağ aşıqları haqqında xeyli material var. Məsələn, Firudin bəy Kəçərlilə "1910-cu ildə Tiflisdə "Pesnya Valexa" adlı yazısını çap etdirmişdir". (2. 12)." Hər iki toplama materialı müxtəlif illərdə qələmə alınmış, SMOMPK-un müxtəlif buraxılışlarında dərc edilmişdir. Əvvəlcə S.P. Zelinskinin imzası ilə "Erməni aşığı Vartan Xoyskinin nəğməsi" başlığı altında SMOMPK-un 1882-ci il, 2-ci buraxılışı, 2-ci şöbəsində (səh. 99-106) material, sonra isə yəna həmin toplanın 1910-cu il, 41-ci buraxılışının, 2-ci şöbəsində (səh. 24-36) F.B.Kəçərlinin "Valehin nəğməsi" («Песня «Валеха») məqaləsi və topladığı material nəşr edilmişdir"(8.s.496).

O, Valeh haqqında ətraflı məlumat verərək yazır ki, aşığın Qarabağ xanlığının tarixinə aid "bir mənzuləti var ki, mədəssiz, ələ götürün bilmədik. Onun övəldi Aşiq Abbasqulu biza söz verməmiş ki, Kərbəlayi Səfinin (Valeh – A. N.) tamam aşarı əsərini biza göndərsin, vəli əhdinə vəfa etmədi" (3.s. 333-334). "Adı çəkilən məcmuənin 1910-cu il, 41-ci buraxılışında "F.B.Kəçərlinski" imzası ilə "Sayacı" mahnısı və "Valehin nəğmələri" mahnı mətnləri oxuculara təqdim edilir, rus oxucuları üçün onların sötri tərcüməsi verilir. "Valehin nəğməsi" adlı ikinci hissədə, məqalənin müəllifi insanın dünyaya gəldiyi ilk gündən o biri dünyaya köçməyə qədərki həyat mərhələlərindən bəhs edən nəğməni və bunun rusçaya sötri tərcüməsini oxuculara təqdim edir."(9.s.51)

XX-ci illərdə Azərbaycan xalqının təərəqqisi və rifahı yolunda çalışan milli folklorşünaslığımızın surətlə formalaşması və inkişafında onun əvəzsiz xidmətləri dənilməzdir. Bu illərdə O "Azərbaycan tatarlarının ədəbiyyatı", "Balalara hədiyyə" kitabını və Azərbaycan folkloru nümunələrindən "Sayacı sözləri"ni, "Valehin nəğməsi"ni toplayıb tədqiqat aparmış, onun tərcümeyi-halından müəyyən parçalar çap etdirmişdir. "Şeyrin Azərbaycan dilində, ərəb əlifbasında olan, 24 bənddən ibarət mətni rəijinalda və onun rus dilində tərcüməsi verilir. Mətn təmiz Azərbaycan dilindədir və F Sözlü gedən məcmuədə yazıları ilə çıxış edən fədakar ziyalılarımızdan biri də Firudin bəy Kəçərlidir".(9.s.52)

Firudin bəy Kəçərlinin SMOMPK məcmuəsində "Kəçərlinski F.B." imzası ilə "Sayacı" mahnısı, "Valehin nəğməsi" adında geniş, 36 səhifəlik məqaləsi və topladığı folklor materialları dərc edilmişdir. Firudin bəy Kəçərlinin aşkar etdiyi mətn də xalqdan toplanmışdır. Aşıq Valehin şeirlərinin, o cümlədən

onun məşhur vücudnaməsinin, xalq bayatılarının, uşaq folkloru incələrinin bir qismini öz dövrünün mətbuatında, kitablarında çap etdirmişdir. Valehin şeirləri sırasında şəirin özlü tərəfindən yaradılmış «Vücudnaməsinin yüksək qiymətləndirir: «Bu şeir ona görə qiymətlidir ki, burada alimlərimizə qarənliq olan bir sıra məsələlər aydınlaşdırılır. Firudin bəy Kəçərlilə 1912-ci ildə topladığı folklor nümunələrinin "Balalara hədiyyə" adı ilə topla şəkildə nəşrinə nail olmuşdur. "Valehin nəğməsi" adlı ikinci hissədə, F. Kəçərlilə nəğmənin məzmununu və şüjetini izah edir, onun dini-psxolastik mövzusunun mahiyyətini açır, "Valeh" sözünün rusca tərcüməsini "очарованный" həssa-hissə, bənd-bənd nəğmə, şeir formasında söylənilir. Nəğmənin məzmununa görə, Allah tərəfindən bu dünyaya gətirilmiş bütün insanlar qısa ömür sürdükdən sonra, o biri dünyaya köçəcəklər, gördüyü bütün işlər üçün məlum mələklərə hesabət verəcəklər, yaxşı və pis əməllərinə müvafiq olaraq mükafatlandırılacaq və ya cəzalandırılacaqlar. İnsanın həyatı qızgın alver gedən bazarə bənzəyir. Hər adam, sanki alib satmaqla məşğuldur, pis şey satanlar, insanları aldananlar o dünyada cəzalandırılacaq, cəhənnəmə vasil olacaqlar, yaxşı əməllilər, yaxşı şey satanlar isə cənnətə mükafatlandırılacaqlar...(9.s.51-52). Bununla yanaşı o ədəbiyyatımızın ədəbi sahəsini zənginləşdirmiş və bu mərhələnin əsasını qoyanlardan biri olmuşdur.

Firudin Şuşinski isə Qarabağ aşıqlarının yeni aşiq havası və dastan yaradıcılığında danışırdı: "XVIII əsrin ortalarından Qarabağda musiqi sənəti iki yolla inkişaf edirdi. Biri xalq, o biri xanəndə yaradıcılığı idi. Qarabağ aşıqları yeni saz havalarını, dastanları yaratdığı kimi, xalq xanəndələri də muğamat üzərində işləyirdilər" (10.s.138).

Vaxtilə Hüseyn Mufti Əfəndi Qayıbov, Firudin bəy Kəçərlilə, Mir Möhsün Nəvvab Aşiq Valehin şeirlərini toplanmışlar. Azərbaycanda nəşr olunan "Şuşarının əsərinə məcmuə" toplusunda H.Qayıbov bu el sənətkarının bir neçə şeirini çap etdirmişdir. F.Kəçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı" kitabındakı "Kərbəlayi Səfi Valeh toxallısı"(3.) məqaləsində aşığın həyat və yaradıcılığında bəhs olunur. F.Kəçərlilə tərəfindən onun bir şeiri SMOMPK məcmuəsində rus dilində çap olunmuşdur"(2.). Mətbuatda həmin şeir haqqında İ.Lopatinski, V.Qordlevski müsbət rəy söyləmişlər. "F.B.Kəçərlinin topladığı materiala yazdığı ön sözdə oxuyuruq: "Bu nəğmədə insan həyatının mərhələlərindən, onun ruhunun o biri dünyadakı təleyindən danışıılır. Ölümdən sonrakı həyata və qiymət gününə inam müəlmənin dininin əsas ehkamlarındandır. Bütün müəlmənlər inanırlar ki, bütün adamlar öldükdən sonra Qadir Allahın hökmi ilə Qiyamət günündə yenidən dirildilir, bu dünyadakı qısa ömürlərindəki əməllərinə görə imtahana çəkilirlər. Xeyir əməli insanlar cənnətə, bəd əməlli, pis insanlar isə cəhənnəmə vasil edilir".(1.49-54) "Sonra müəllif bu inam və təəvvürün müəlmən zehniyyətində, təəvvüründəki yerindən, Məhəmməd peyğəmbərin

(s.v.s) qiyamət günündə öz hümmətinin ulskarını olmasından danışır, "Qurani-Kərim"dən gətirdiyi misalla bütün bunları əsaslandırır. Beləliklə, "Valehin nəğməsi" əsərinin mövzusunun bütün bunların təşkil etdiyinə göstərir".(9.s.293) "Firudin bəy Kəçərli daha sonra mühüm bir məsələyə də öz prinsiplial və obyektiv münasibətini bildirir: "Bu mövzuda elə də yaxşı tanınmayan erməni aşığı Vartan Xoyskinin nəğməsi ilə də rastlaşırıq, bu erməni İrəvan gimnaziyasının keçmiş müəllimi S.Zelinski tərəfindən rus dilinə tərcümə edilərək müəyyən dərəcədə dəyişdirilərək toplanın 2-ci buraxılışında yerləşdirilmişdir. Bu məhnənin ümumi quruluşu, ruhu, əks edilən dünyagörüşü tamamilə müsəlmanlara aidir və bu vəziyyət sübut edir ki, bu nəğmə erməni aşığı tərəfindən yox, hansısa tatar (Azərbaycan – S. O.) nəğməkarı tərəfindən qoşulmuşdur. Bunu, Şərq ədəbiyyatına lap ən az bələd olan hər-hansı bir kəs də, müəyyənlaşdırə bilər. Təəssüf ki, "Valehin nəğməsi"nin kimin ağzından, harada və nə vaxt qələmə alındığı göstəriləməyibdir, imza isə materialın sonunda "Ф.-Б.Кочарлинский" kimi qeyd edilmişdir".(7.s.24-25). Bu bərədə akademik B.Nəbiyev F.Kəçərlinin "Valehin nəğmələrini" də topladığını göstərir" (6.s.161). Aşığın şeirlərində tarixi şəxsiyyətləri, Şərqin söz ustalarını xatırlaması onun zəngin dünyagörüşündən xəbər verir. Gördükdüyü kimi, Qarabağda aşığı sənəti ənənəsinin formalaşması tarixi o qədər də yeni olmadığı kimi, həmin ənənələri müxtəlif dövrlərdə yaşamış sənətkarlar da az olmamışdır. Maraqlıdır ki, tarixi ədəbiyyatda tez-tez Abdal-Güləbli kəndinin adı çəkilir, buranın aşıqları haqqında maraqlı məlumatlar verilir. Kəndin böyük aşıqlar ocağı olduğu göstərilir. F.Şuşinskiyin "Azərbaycan xalq musiqiçiləri" kitabında oxuyuruq: "1902-ci ilin yanvar ayında Bakıda təşkil edilmiş ilk "Şərq konserti"ndə məşhur xarındə və çağlğıqlarla birlikdə çıxış edən Güləbli aşıqları böyük müvəffəqiyyət qazandırlar" (10.s.33). "Kaspi" qəzetində 1902-ci il 13 yanvar tarixli nömrəsində yazılmışdır: "Konsertin ikinci şöbəsində Şuşa qəzasının Güləbli kəndindən dəvət olunmuş aşıqlar çıxış etdilər".(10) əri, Şərqin söz ustalarını xatırlaması onun zəngin dünyagörüşündən xəbər verir.

"SMOMPK məcmuəsinin 41-ci buraxılışında isə Firudin bəy Kəçərli Aşığı Valehin «Vücudnamə»sini əsl adı ilə çap etmişdir (2.s.1-36). Sonradan bu şeir bir daha çap edilmiş və elmi cəhətdən araşdırılmışdır" (9.s. 109).

F. Kəçərli şifahi toplama işini elmi işdən daha çox ziyalının vətəndaşlığı borcu hesab edir və böyük layəqətlə, təmənnəsiz surətdə həmin borcu icra edir. Onun folklorumuzun tarixinə və tələyinə baxışında diqqəti cəlb edən maraqlı cəhətlərdən biri də Azərbaycan folklorunu digər xalqların folkloru ilə yanaşı tədqiq etməkdir.

Firudin bəy Kəçərlinin folklorşünaslıq fəaliyyətində aşığı yaradıcılığına dair araşdırmaları da dəyərlidir. Mənbələrdə qeyd edilir ki, Kəçərli öz arxivində külli miqdarda aşığı şeiri, dastan parçaları olduğunu yazırdı. Aşıqlar içində Qarabağın ustad aşığı Aşığı Valehin yaradıcılığı onu daha maraqlandırmışdır. Vaxtı ilə Aşığı Valehlə bağlı araşdırmalarının nəticələrini Firudin bəy Kəçərli SMOMPK məcmuəsində, "Kars" qəzetində və geniş şəkildə "Azərbaycan ədə-

bıyyatı tarixi materialları" kitabında çap etdirmişdir. Onun "Kərbəlayi Səfi "Valeh" təxəllüsü adlı məqaləsində Valehin Cənab Cənab Abdullanın və Baba bəyin müasiri olduğunu, Güləbli kəndində təvəllüd tapdığını, yüz ilə yaxın ömür sürdüydüyü, oxuyub-yazdığı Şuşada öyrəndiyini qeyd etmişdir. Aşığı Valehin Vücudnaməsində insanın məbudi ana batnında bir qətrə uyumuş qandan maya bağlayıb, müruri-əyyam ilə dünyaya gəlməsini və yer üzündə nəşvü-nüma tapıb körpəlik, uşaqlıq, cavanlıq, kişilik və qocalıq hədlərinə yetişməsinə və hər sınılı salın öz halı təbiətinə məxsus müxtəlif otuz bir bəndlik vücudnaməsini əsərinə daxil edən Firudin bəy Kəçərli bu şeirin məzmununu izah etmiş və belə yazmışdır ki, insanın ömür sürdüüyü həyatı bütünlüyü ilə göz önündə canlandırır. Əslə binadən vəsfimi söyləyir:

Əslə binadən vəsfimi söyləyir:
 Ata bətnində gəlmişəm anaya.
 Ananın bətnində qan oldum durdum,
 Sənəcan ki, qovnas düşdü dəryaya.
 Və ya yaşının yüzə çatması ilə
 Yüz yaşında oldum piri nətəvan,
 Gələnlə, gedənlə, qonşulə yaman.
 Kənləndə əhuzar, çəşməmdə duman,
 İstədim fənadən köçəm tıqbayə.(1.52)

" F.Kəçərlinin "Valehin nəğməsi" materialı 31 bənddən ibarət onbirlik ölçüdə, a+b+a+v və a+a+a+v qafiyələnmə sistemində mənzumdur. Əvvəl rusca tərcüməsi, sonra ərəb əlifbasında orijinal – azərbaycancası verilmişdir. Bu mənzuma dil və üslubuna görə şifahi ədəbiyyat nümunəsindən daha çox yazılı ədəbiyyat nümunəsinə oxşayır. Mətnə ərəb-fars tərkibli sözlər çoxdur. Mənzuma:

Çəhar anasarıdan, şeş cəhətdən,
 Bir qətrə mənədən olmuşuz peyda.
 Adəm dəryasında qaldım altı gün
 Qüdrəti-qədr xalığı ilə şeşdə.

İkinci bənddə oxuyuruq:

Rəhmində əzəl bünəyad oldu dil,
 İki nəqşə gözüm oldu məqəbil,
 Bir dəməğ, bir cigər olundu hasil,
 Doqquz gündə təmam oldu bu əza.(8.s.25)

Beləliklə, "Valehin nəğməsi" bu tərzdə davam edir, uşağın bətnə inkişafı, dünyaya gəlməsi, bir yaşından dörd yaşına, səkkiz yaşından iyirmi yaşına çatması və bu dövrlərdəki vəziyyəti təsvir edir, bir növ cavan bürüyür, evlənin və

On səkkizdə işrəti eylədim təmam,
 On doqquzda gördüm hər mətləb və kam,

lyirmidə mənə xoş keçdi əyyam,
Neçə övlad xudam gördü rəva.(8.s.26)

Sonrakı bəndlərdə bu epik-lirik qəhrəmanın ölənə qədər ömrü onluq say sistemi ilə yüz yaşına qədər izlənilir. Sonra insanın ölüm dünyasında başına gələnlər sırası ilə, İslam şəritində deyilənlərə uyğun tərzdə təsvir edilir və qiymət gündündə Məhəmməd peyğəmbər (s.v.s) nazil olur və hümmətini (müsləmanları) cəhənnəm odundan xilas edir... Əsər müəllifin, yəni, Valehin tapşırması ilə bitir:

Həqdi, əməlimiz deyildi saleh,
İslam bərsində işlədi taleh,
Bir neçə həmdəm ilə Şikəstə Valeh –
Məskənimiz oldu cənnəti əla! (8.s.26)

Bu mənzumənin son bəndindən aydın olur ki, F.Köçərliyin "Valehin nəğməsi" adlandırdığı bu epik-lirik mənzumə çox güman ki, "Şikəstə Valeh" imzası Qarabağın Abdal Gülləbli kəndindən yetişib çıxan Aşiq Valehə məxsusdur. Aşiq Valeh yazı-pozu bilən, şəriti dərindən bilən savadlı, vergili haqq aşığı olmuşdur və onun bərsindəki dastan aşığıların dillər əzbəridir. Mənzumədəki dini biliklərin dərinliyi, ərəb-fars tərkibli sözlərin sıx işlənməsi də, onun müəllifin dini kəamil bildiyindən xəbər verir. Elə buna görə də, F.Köçərli bir tərcüməçi kimi əmək yazılarında tez-tez, geniş bir şəkildə izah və şərh verməyə məcbur olmuşdur. Ümumiyyətlə, bu əsər insanın yaranışı, həyatı, mənaviyyatı, ruh dünyası, mənəvi-əxlaqi dünyası bərsində zəngin məlumatların daşıyıcısıdır...(9.s.499)

Folklor - xalqların şifahi poetik yaradıcılığıdır. Azərbaycan folklorunun tarixi onu yaradan xalqın özlü qədr qədimdir. Bütün xalqlarda olduğu kimi, Azərbaycanda da xalq ədəbiyyatını döyrənən elm sonralar yaranıb inkişaf etmişdir. Odur ki, Azərbaycan folklorşünaslığı elminin özünəməxsus tarixçəsi vardır. Uzun illər bu sahədə çalışan yazıçı, alim, etnoqraf, şərqşünas və ədəbiyyatşünasların çoxcəhətli fəaliyyətini döyrənməyə hələ də ciddi ehtiyac vardır.

Firudin bəy Köçərli milli folklorumuzu gənc nəslin mənəvi cəhətdən formalaşması üçün çox vacib hesab edirdi.

Ədib ömrünün sonuna qədər folklor üçün, ədəbiyyat üçün çalışmışdır. O, gələcək nəsli üçün lazımı və zəngin irs qoyub getmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşiq Valeh. Alçaqlı ucalı dağlar. Toplayıb tərtib edənlər: Famil Mehdi, Aşiq Xaspolad Mirzəyev. Gənclik, Bakı, 1970, 93 s.
2. Кочерлинский Ф. Песня Валаха// СМОМПК//, выпуск 41, Тифлис, 1910, 12 с.
3. Köçərli F. Azərbaycan ədəbiyyatı: 2 cildə, I c. Bakı: Elm, 1978, 598 s.

- Короглу Х. Г, Набиев А.М. Закономерность трансформации озанского творчества в ашукском творчестве в новых исторических условиях. «Азербайджанский героический эпос». Баку. Язычы, 1996, с.27-32. 308 с.
4. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. I cild, Bakı, Elm, 2009, 638s.
5. Nəbiyev B. Görkəmli tənqidçi və ədəbiyyatşünas (F.Köçərliyin həyat və yaradıcılığı). Bakı: "Qızıl Şərq", 1963, 161 s
6. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. В 46-ти вып. Вып. XIII., Тифлис: 1892
7. S.H.Orucova. Azərbaycan folklorunun toplanma, tərcümə və nəşr problemləri (QƏXTMT-SMOMPK-un materialları əsasında). Bakı, "Elm və təhsil" 2012, 536
8. S.H.Orucova. Azərbaycan folklor materiallarının XIX əsrdə toplanılması, rus dilinə tərcüməsi və nəşri problemləri (SMOMPK-un materialları əsasında). Filologiya üzrə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya işi. Bakı: 2013.
9. Şuşinski F. Musiqimizin beşiyi. Bakı: Azərbaycan jurnalı, № 4, 1985, 140 s.
10. Şuşinski F. Azərbaycan xalq musiqiçiləri. Bakı: Yazıçı, 1985, 478 s.